

УДК 368.914:336(477)

Д.І. Дема
к.е.н., професор
Л.М. Дорохова
к.е.н., доцент
О.М. Віленчук
к.е.н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Обґрунтовано необхідність здійснення пенсійної реформи як одного зі стратегічних шляхів забезпечення соціального добробуту громадян, які досягли пенсійного віку. Відображено місце й роль державних та недержавних фінансових інституцій у процесі реформування пенсійної системи. Сформульовано пропозиції щодо покращання пенсійного забезпечення громадян, виходячи з досвіду функціонування пенсійних систем провідних країн світу.

Постановка проблеми

Формування соціально-орієнтованої моделі суспільства передбачає необхідність гарантування соціального захисту громадян, особливо людей, які досягли пенсійного віку. Кризовий стан нині діючої моделі пенсійного забезпечення в Україні характеризується багатьма соціально-економічними, демографічними, політичними та іншими факторами. Перші кроки пенсійної реформи зумовлені необхідністю застосування комплексу заходів, спрямованих на модернізацію пенсійної системи, які забезпечать можливість урізноманітнення джерел капіталізації доходів громадян.

На часі гостро постає питання про необхідність застосування диференційованих підходів щодо залучення як державних, так і недержавних фінансових інституцій (недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, комерційні банки) до розв'язання проблем пенсійного забезпечення. Така тенденція властива не лише для України, а і для багатьох країн світу. Це пов'язано, перш за все, зі старінням населення, зміною його вікової структури, ускладненням економічної ситуації. Відповідно до офіційних документів ЄС, сума приватних пенсійних активів у 2020 р. зросте в Євросоюзі з 2 до 11,8 трлн євро [3]. Таким чином, сутність пенсійної реформи полягає у переході від панівної на сьогодні державної соціальної розподільчої системи до недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Питаннями інституціонального розвитку пенсійного забезпечення займалися такі вчені, як: В.Д. Базилевич, О.М. Залетов, В.А. Куценко, В.М. Мних, А.Ф. Филонюк, Б.С. Юровський. Проте через комплекс суб'єктивних та

об'єктивних причин процес реформування вітчизняної пенсійної системи знаходиться лише на початковому етапі свого становлення. Постає завдання наукового обґрунтування та визначення шляхів, спрямованих на підвищення рівня соціальної захищеності громадян, які досягли пенсійного віку.

Метою дослідження є обґрунтування концептуальних засад трансформації пенсійного забезпечення в Україні у світлі реформування пенсійних систем різних країн світу.

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процеси, пов'язані з формуванням системи пенсійного забезпечення громадян. Методологічним інструментарієм дослідження є системний метод пізнання економічних явищ та процесів в умовах урізноманітнення фінансового інструментарію у ринковому середовищі. При визначенні спектра пенсійних послуг, що можуть надаватися на індивідуальній та корпоративній основах, використано статистико-економічний метод та метод порівняльного аналізу.

Результати досліджень

Потреба у пенсійній реформі в Україні зумовлена необхідністю формування такої пенсійної моделі, яка б забезпечувала достатньо високі соціальні стандарти життя людей пенсійного віку, чисельність яких за останні десятиріччя зростає досить високими темпами. За офіційними даними, в Україні 14,4 млн працюючих, а пенсіонерів – 13,7 млн, тобто на одного працюючого припадає 0,95 пенсіонерів. За прогнозами експертів, до 2025 р. кількість пенсіонерів дорівнюватиме кількості працюючих [7].

За такої демографічної ситуації солідарно-розподільча система неспроможна забезпечити належний соціальний захист людей похилого віку. І це при тому, що протягом 10 останніх років частка видатків на пенсійне забезпечення у загальному обсязі ВВП зросла більш як у два рази – з 8,7 % у 2000 р. до 18,2 % у 2009 р. У 2010 р. цей показник становив 17 % обсягу ВВП. Таке співвідношення пенсійних видатків і обсягів ВВП в останні роки пов'язане з підвищенням мінімальних розмірів пенсій для пенсіонерів і скороченням розміру ВВП через фінансово-економічну кризу [11, с. 35]. За оцінками експертів, за співвідношенням з ВВП у даний час Україна має один з найвищих обсягів пенсійних видатків в Європі: у 2007 р. він становив 13,9 %, тоді як у середньому по країнах ЄС його величина була на рівні 11,8 %. Приблизно на такому рівні даний показник був в Італії, Німеччині, Австрії, Франції, Португалії, Швейцарії, Греції, тобто у країнах з розвинутою ринковою економікою, де розмір ВВП значно перевищує наш показник [11, с. 35].

Отже, постає завдання щодо системного реформування всієї національної соціально-економічної системи, однією зі складових якої є національна пенсійна реформа. Так, ще у 2003 р. був прийнятий Закон України "Про загальнообов'язкове

пенсійне страхування” № 1058-IV [8], яким було передбачено запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення (рис. 1).

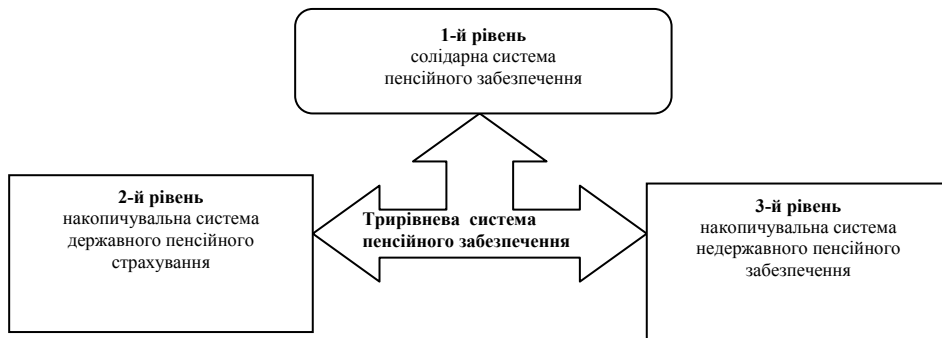

Рис. 1. Пенсійна система України

Джерело: [8].

Перший рівень – це солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплат пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду. Солідарна пенсійна система може бути надійною та ефективною лише за умови розширеного відтворення населення, значного зростання зарплат працюючих, чого наразі в нашій державі не спостерігається. З цією метою запроваджуються другий та третій рівні пенсійної реформи, які становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді. Даний рівень пенсійного забезпечення розрахований на працюючих і стимулює, а іноді й зобов’язує їх брати участь у формуванні додаткової пенсії та характеризується найбільшим різноманіттям форм реалізації в державній і приватній пенсійних системах [1, с.193].

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах, передбачених діючими договорами між суб’єктами ринку пенсійних послуг.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Трирівнева пенсійна система гарантує, що кошти на рахунках Державного та недержавних пенсійних фондів є безпосередньою власністю вкладників. Тобто при досягненні пенсійного віку їм буде виплачуватись пенсія першого рівня (солідарна), а також додаткова пенсія у вигляді щомісячних виплат з накопичувальних рахунків Державного пенсійного фонду чи недержавних пенсійних фондів (третій рівень пенсійної системи).

Узагальнення світового досвіду дає підстави вважати, що надійність та ефективність пенсійної системи значною мірою буде залежати від можливостей громадян своєчасно диверсифікувати джерела своїх пенсійних доходів. У цьому контексті постає завдання створити для молодого покоління відповідну структуру пенсійних доходів, які надходитимуть із різних джерел. Статистичні дані засвідчують, що на 1 січня 2010 р. активи накопичувальних пенсійних систем 13 найбільших пенсійних ринків світу сягали 70 % їх ВВП, тоді як у 2008 р. вони становили 58 %. Найбільший відсоток пенсійних активів відносно ВВП у розмірі 120 % має місце у Нідерландах (табл. 1).

Таблиця 1. Активи накопичувальних пенсійних систем на 2010 р.

Країна	Активи, млрд дол.	% до ВВП країни
США	13196	93
Японія	3152	61
Велика Британія	1791	80
Канада	1213	84
Австралія	996	93
Нідерланди	990	120
Швейцарія	583	113
Німеччина	411	12
Бразилія	392	22
ПАР	201	63
Франція	178	6
Ірландія	102	43
Гонконг	85	41
Україна	0,1	0,8
Разом у світі	23290	70

Джерело: [3].

За оцінками експертів страхової групи *Allianz* прогнозується, що сукупна вартість пенсійних активів у світі до 2020 р. зросте на 66 % і досягне 36 трлн євро. Очікується, що найвищі темпи зростання пенсійних активів будуть спостерігатися в країнах Азії, Центральної та Східної Європи [3].

Збалансування трьох рівнів пенсійного забезпечення громадян дозволяє нівелювати негативний вплив на пенсійну систему демографічних, економічних та соціальних чинників. Світовий досвід пенсійного реформування свідчить про необхідність формування багаторівневої системи соціального захисту з акцентом на накопичувальні форми пенсійного забезпечення, оскільки саме вони

складають значну частку в загальній структурі доходів громадян, що досягли пенсійного віку (рис. 2).

Відповідно до наявних загальносвітових тенденцій подальше реформування вітчизняної пенсійної системи передбачає розвиток ринку пенсійних послуг. За даними табл. 1, в Україні активи пенсійної накопичувальної системи станом на 2010 р. складають лише 0,8 % ВВП [14, с. 131]. До основних стримуючих факторів впровадження повномасштабної пенсійної реформи можна віднести: а) відсутність на державному рівні відповідної моделі управління суб'єктами пенсійного забезпечення; б) недостатній рівень інформаційного забезпечення громадян щодо доцільності капіталізації власних доходів громадян; в) низький рівень довіри серед населення до фінансового ринку як споживача його послуг; г) відсутність відповідних державних гарантій щодо збереження накопичувальних активів фізичних та юридичних осіб.

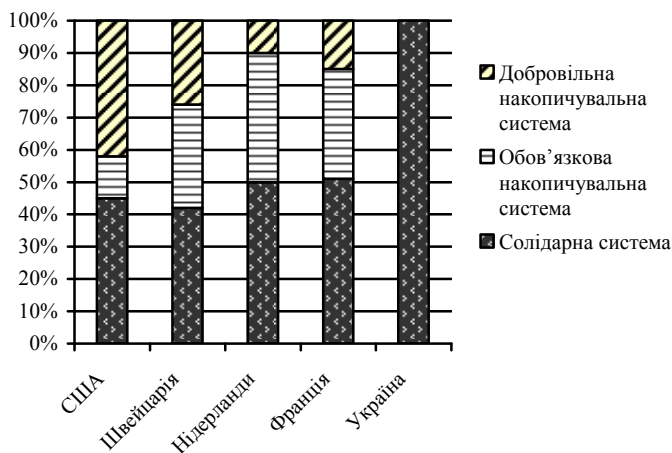

Рис. 2. Пенсійні системи світу

Джерело: [3].

Незважаючи на наявність певних ризиків у процесі запровадження та реалізації пенсійної реформи, її мета та основні завдання полягають у наступному: підвищення рівня життя пенсіонерів; встановлення залежності розмірів пенсій від величини заробітку і трудового стажу; забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи; заохочення громадян до заощаджень коштів на старість; створення дієвої системи адміністративного управління в пенсійному забезпеченні.

Базовим нормативно-правовим актом щодо впровадження недержавного пенсійного забезпечення є Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення” № 1057-IV від 9 липня 2003 р., який визначає правові, економічні й організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює правовідносини, пов’язані з цим видом діяльності [9].

Розвиток недержавного пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних нагромаджень, додаткових до загальнообов’язкового державного пенсійного страхування. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється такими фінансовими інституціями, як:

- пенсійні фонди;
- страхові компанії;
- банки.

Недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, що створена відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” і є неприбутковою організацією, функціонує і здійснює свою діяльність винятково з метою нагромадження пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам фонду у визначеному законодавством порядку.

Ринок послуг недержавних пенсійних фондів є одним з найбільш динамічних серед усіх фінансових ринків України. До реєстру фінансових установ станом на 31.12.09 р. внесено 108 недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ), 44 адміністратори НПФ, з яких мають ліцензію на здійснення діяльності з адміністрування НПФ – 37 [6]. Основні показники діяльності НПФ та темпи їх приросту наведені в таблиці 2.

Фінансові результати діяльності недержавних пенсійних фондів за 2007–2009 рр. свідчать про суттєву активізацію даного сегмента ринку фінансових послуг. Так, за досліджуваний період збільшилась кількість укладених пенсійних контрактів на 6,6 тис. шт.; розширилось коло учасників за укладеними пенсійними контрактами на 218,4 тис. осіб. У 3 рази, або на 577,2 млн грн, зросла кількість загальних активів НПФ. Загальна сума пенсійних внесків, отриманих НПФ протягом 2009 р., становила 754,6 млн грн. Порівняно з 2007 р., обсяги вказаного показника зросли на 520,2 млн грн (у 3,2 рази). Темпи зростання пенсійних виплат зросли майже у 10 разів – з 9,1 млн грн у 2007 р. до 90,1 млн грн у 2009 р. Сума інвестиційного доходу збільшилась на 168 млн грн (у 3,5 рази).

**Таблиця 2. Динаміка основних показників діяльності
недержавних пенсійних фондів**

Недержавні пенсійні фонди	2007 р.	2008 р.	2009 р.	Темпи приросту	
				+,-	рази
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	55,9	62,3	62,5	6,6	1,1
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	278,7	482,5	497,1	218,4	1,8
Загальні активи НПФ, млн грн	280,7	612,2	857,9	577,2	3,0
Пенсійні внески, млн грн, у т. ч.	234,4	582,8	754,5	520,2	3,2
- від фізичних осіб	14,0	26,0	31,8	17,8	2,3
- від юридичних осіб	220,4	556,8	722,7	502,3	3,3
- від фізичних осіб-підприємців	0,04	0,1	0,1	0,06	2,5
Пенсійні виплати, млн грн	9,1	27,3	90,1	81,0	9,9
Сума інвестиційного доходу, млн грн	68,1	86,6	236,7	168,6	3,5
Сума витрат, що відшкодовується за рахунок пенсійних активів, млн грн	16,6	31,6	47,1	30,5	2,8

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>

Учасниками системи недержавного пенсійного забезпечення є також страхові компанії. Принциповою відмінністю між цими двома фінансовими інституціями є те, що пенсійні фонди здійснюють свою діяльність на засадах схем “з визначеними внесками”, які ґрунтуються на механізмі персоніфікованого нагромадження коштів, у той час як пенсійне страхування працює за схемами “з визначеними виплатами” і здійснює нагромаджувальне страхування для забезпечення додаткового доходу впродовж певного терміну або довічно, після виходу на пенсію або в разі досягнення певного віку [2, с.14]. Основні показники страхової діяльності зі страхування життя за 2007–2009 рр. наведено в таблиці 3.

Таблиця 3. Основні показники страхової діяльності зі страхування життя за 2007–2009 рр.

Показники	Роки		
	2007	2008	2009
Загальна кількість страхових компаній	446	469	450
Загальна кількість страхових компаній “Life”	65	73	72
Валові страхові премії за всіма видами страхування, млн грн	18008,2	24008,6	20442,1
Валові страхові виплати за всіма видами страхування, млн грн	4213,0	7050,7	6737,2
Рівень валових виплат, %	23,4	29,4	33,0
Валові страхові премії зі страхування життя, млн грн	783,9	1095,5	827,5
Валові страхові виплати зі страхування життя, млн грн	23,9	37,7	62,7
Рівень валових виплат, %	3,04	3,4	7,6
Частка страхових премій зі страхування життя	4,3	4,6	4,0
Валові страхові премії за видами страхування життя, зокрема:			
- за договорами страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника НПФ, млн грн	3,5	0,09	1,2
- за договорами страхування, якими передбачено досягнення застрахованою особою визначеного договором пенсійного віку, млн грн	45,4	51,8	60,7
- за іншими договорами нагромаджувального страхування, млн грн	561,9	769,3	676,0
- за договорами страхування життя лише на випадок смерті, млн грн	33,8	40,4	15,6
- за іншими довгостроковими договорами страхування життя, млн грн	107,3	234,0	783,0

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>

Аналіз таблиці 3 дає підстави констатувати, що на кінець 2009 р. кількість страхових компаній становила 450, з них 72 страхові компанії зі страхування життя (СК “Life”). Загальна (валова) сума страхових премій, отриманих страховиками за 2009 р., становила 20442,1 млн грн., частка страхових премій зі страхування життя склала лише 4 % (або 827,5 млн грн) від загальної суми страхових платежів. Наведені статистичні дані поки не повною мірою розкривають потенційні можливості розвитку даного сегмента страхового ринку

в Україні. Водночас, в бізнесі лідерів європейського страхового ринку страхування життя займає домінуючі позиції. Так, на його частку припадає 73 % чистих премій і 90,5 % чистих технічних резервів.

Досвід розвинених країн світу показує, що ubezpieчення життя – це стратегічно важлива галузь економіки та механізм формування нації, який забезпечує переважну частину довгострокових інвестицій у її розвиток і частково звільняє державний бюджет під час вирішення соціальних проблем суспільства [1, с. 14].

Уbezpieчення життя є одним з важливих елементів системи соціального захисту населення. У цьому контексті перед страховиками постають завдання щодо широкого впровадження системи накопичувального пенсійного страхування відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9 липня 2003 р. № 1057-IV [9]. Процес надання страхових послуг з пенсійного страхування передбачає довгостроковий характер (10–20 років) взамовідносин між суб’єктами страхування. Це передбачає необхідність створення для страхувальників – сприятливих умов для капіталізації своїх пенсійних внесків, а для страховиків – можливості ефективного інвестування акумульованих ресурсів у різні види фінансових інструментів та продуктивні активи.

Подальший розвиток даного сегмента страхових послуг необхідно розглядати в двох аспектах: надійного пенсійного забезпечення та гарантування довгострокового соціального захисту застрахованих осіб. Розвиток даного вектора страхових послуг має ґрунтуватися на сучасному світовому досвіді та адаптації його реалій до вітчизняного страхового ринку.

За оцінкою експертів, розвиток накопичувальних видів страхування дозволив би щороку інвестувати в економіку України 400–500 млн дол. з подальшим збільшенням обсягу довгострокових інвестицій [3].

Відповідно до чинного законодавства, пенсійні послуги можуть також надаватися банками. В Україні існує два види програм недержавного пенсійного забезпечення, що розробляють та здійснюють банківські установи. Перші реалізуються згідно з вимогами Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” і передбачають відкриття у банках та функціонування за спеціальною процедурою пенсійних депозитних рахунків. Інші програми передбачають формування пенсійних фондів банківського управління згідно із Законом України від 20 квітня 2000 р. № 1674-III “Про проведення експерименту у житловому будівництві на базі холдингової компанії “Київміськбуд” [10]. Головною особливістю пенсійних банківських програм, що реалізуються відповідно до цього закону, є податкові пільги, які надано не тільки фізичним особам, але й підприємствам, що перераховують кошти на рахунки учасників

пенсійних фондів банківського управління (ПФБУ). Так, кошти, внесені до ПФБУ фізичними особами, не підлягають оподаткуванню податком з доходів фізичних осіб. При цьому правилами пенсійного фонду банківського управління передбачена мінімальна гарантована ставка доходності, що на 2 % має перевищувати рівень інфляції в країні та у будь-якому випадку не повинна допускати знецінення коштів учасників.

Подальший розвиток недержавного пенсійного забезпечення в Україні буде залежати від двох ключових аспектів: по-перше, від ступеня довіри громадян до накопичувальних пенсійних програм; по-друге, від спроможності гарантування фінансової стабільності та очікуваного рівня доходності коштів, інвестованих у фінансові інституції з питань надання пенсійних послуг. Для забезпечення дієвості й ефективності формування другого та третього рівнів пенсійного забезпечення необхідно:

1. Сформувати базові макроекономічні передумови для розвитку накопичувальних програм пенсійного страхування. Серед них – постійне зростання щонайменше на 3–4 % ВВП держави порівняно з попередніми роками, зниження рівня безробіття за рахунок створення нових робочих місць, стримування темпів інфляції, підвищення заробітної плати.

2. Підвищити інвестиційну привабливість фінансових інструментів для капіталізації коштів накопичувальних пенсійних програм.

3. Здійснювати широкомасштабну роботу, спрямовану на роз'яснення сутності пенсійної реформи, визначення її переваг для кожного громадянина. З цією метою вважаємо за доцільне у середніх та вищих навчальних закладах впровадження спеціального курсу “Основи пенсійної реформи в Україні”.

4. Забезпечити інституціональну готовність пенсійної системи до реалізації відповідних програм шляхом створення необхідної інфраструктури та механізмів її ефективного управління.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Впровадження та розвиток трирівневої пенсійної системи дасть змогу розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані зі змінами в демографічній ситуації, до чого більш чутлива солідарна система, та з коливаннями в економіці й на ринку капіталів, що більш характерне для накопичувальної системи. Диверсифікація ризиків дасть змогу збалансувати пенсійну систему і зробити її більш стійкою та гнучкою за рахунок урізноманітнення джерел фінансового забезпечення громадян, які досягли пенсійного віку. Пріоритетними напрямками подальших досліджень мають стати: організаційно-інформаційне забезпечення пенсійної реформи; використання інноваційних підходів при впровадженні накопичувальних

пенсійних програм; посилення державного регулювання щодо захисту коштів інвесторів, вкладених у недержавні фінансові інституції.

Література

1. Залетов О.М. Убезпечення життя: монографія / О.М. Залетов. – К.: Міжнародна агенція “Бізон”, 2006. – 688 с.
 2. Зелінська А.Ю. Особливості діяльності страхових компаній у системі недержавного пенсійного забезпечення / А.Ю. Зелінська // Магістеріум. – Сер. Економічні студії. – 2009. – Вип. 35. – С. 12–17.
 3. Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.u-fin.com.ua>
 4. Коваль О.П. Концептуальні засади інвестування пенсійних активів / О.П. Коваль // Фінанси України. – 2011. – № 1. – С.101–107.
 5. Куценко В.І. Соціальний вектор економічного розвитку: монографія / В.І. Куценко. – К.: Наукова думка, 2010. – 734 с.
 6. Офіційний веб-сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>
 7. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfu.gov.ua>
 8. Про загальнообов’язкове пенсійне страхування [Електронний ресурс]: закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV. – Режим доступу: <http://www.gov.ua>
 9. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]: Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1057-IV. – Режим доступу: <http://www.gov.ua>
 10. Про проведення експерименту у житловому будівництві на базі холдингової компанії “Київміськбуд” [Електронний ресурс]: Закон України від – Режим доступу: <http://www.gov.ua>
 11. Рудник В.К. Вплив демографічних факторів на запровадження обов’язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні. / В.К. Рудник // Фінанси України – 2011. – № 1. – С. 31–67.
 12. Страховая индустрия Украины: стратегия развития: монография / А.Ф. Филонюк, А.Н. Залетов. – К.: Міжнародна агенція “Бізон”, 2008. – 448 с.
 13. Страхування: підручник / В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Р.В. Пікус [та ін.]; за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
 14. Юровский Б.С. Как оформить большую пенсию / Б.С. Юровский. – Харьков: Центр “Консультант”, 2010. – 192 с.
-
-